

9. Sınıf Tarih İlk ve Orta Çağlarda Türk Dünyası Konu Anlatımı

Türklerin Tarih Sahnesine Çıkışı

Türk Adının Anlamı

Türk adı ilk olarak Çin yıllıklarında geçmiştir. VIII. yüzyıldan itibaren Bizans, İran ve Arap kaynaklarında Türkçe konuşan topluluklara Türk adının verildiği görülmektedir.

Türk adı Uygur metinlerinde "güç, kuvvet", Kaşgarlı Mahmut'un yazdığı Divan-ı Lügati't-Türk adlı eserde "olgunluk çağı", eski Çin kaynaklarında ise "miğfer" anlamında kullanılmıştır.

Türklerin İlk Ana Yurdu

Türklerin ana yurdu Orta Asya'dır. Orta Asya; kuzeyde Sibiryaya, güneyde Himalaya dağları, doğuda Kingan dağları ve batıda Hazar denizinin çevrelediği geniş bir bölgedir.

Orta Asya'nın coğrafik koşulları Türklerin yaşantısını ve kültürünü derinden etkilemiştir. Bu etkileri şöyle sıralayabiliriz:

- Karasal iklime sahip olan Orta Asya bozkırları, tarımdan çok hayvancılığa elverişlidir. Bu nedenle Türklerin temel geçim kaynağı hayvancılık olmuştur.
- Türk boyları sürülerine otlak ve su bulabilmek için göçebe (konargöçer) yaşam biçimini benimsemişlerdir.

Türklerin Orta Asya'dan Göç Etmelerinin Nedenleri

Türkler, tarih boyunca çeşitli nedenlerle Orta Asya'dan dünyanın değişik yerlerine göç etmişlerdir. Türklerin Orta Asya'dan göç etmesinde,

- İklim koşullarının değişmesine bağlı olarak kuraklığın, salgın hastalıklar ile hayvan hastalıklarının ortaya çıkması, otlakların ve tarım alanlarının daralması
 - Artan nüfusa mevcut toprakların yetmemesi
 - Türk boyları arasındaki mücadeleler ve dış baskılar
 - Türklerin yeni ülkeler fethetmek istemeleri
- Türk boyları arasındaki bağılıktan dolayı göç eden bir boyu diğerlerinin takip

etmesi etkili olmuştur.

Türk Göçlerinin Sonuçları

- Orta Asya'dan göç eden Türkler Anadolu, Suriye, Orta Avrupa ve Sibiryaya yerleşmişlerdir.
- Türk toplulukları göç ettikleri bölgelerde yeni devletler kurmuşlar ve Türk kültürünün yayılmasını sağlamışlardır.
- Türkler yerleştikleri topraklarda yerli halk ile kaynaşarak yeni kültürlerin oluşmasını sağlamışlardır. Değişik bölgelere göç eden Türk boylan yerleştikleri bölgelerde ki kültürlerden etkilenmişler, bu etkilenme sonucunda dinî, kültürel, ekonomik, sosyal ve siyasi farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu durum Türk tarihinin bir bütün halinde incelenmesini zorlaştırmıştır.
- Türk toplulukları önlerine çıkan kavimleri de sürükleyerek büyük göç dalgalarına yol açmışlar, Avrupa ve Asya'nın siyasal ve kültürel yapısının değişmesine neden olmuşlardır.
- Türk boylarından bazıları göç ettikleri bölgelerdeki kültürlerin etkisiyle milli benliklerini kaybetmişlerdir.

Asya Hun Devleti

ASYA (BÜYÜK) HUN DEVLETİ

- Tarihte bilinen teşkilatlı ilk Türk devleti Asya Hun Devleti'dir. Hunlar ilk kez Orhun - Selenga ırmakları çevresinde yaşamışlar ve Ötüken'i devlet merkezi yapmışlardır.
- Asya Hunlarının önemli özellikleri şunlardır:
- Hunların bilinen ilk hükümdarı Teoman'dır (MÖ 220 - 209). Bu dönemde Çinliler, Yüeciler ve Tunguzlarla savaşmış, Çin topraklarının bir bölümü ele geçirilmiştir.
- Asya Hunlarında Teoman'dan sonra tahta Mete (MÖ 209 - 174) geçmiştir. Asya Hunları en güçlü dönemlerini Mete zamanında yaşamıştır.
- Türk boyları ilk defa Mete döneminde bir yönetim altında toplanmıştır.
- Mete, Çin üzerine düzenli seferler düzenleyerek bu ülkeyi baskı altında tutma politikası izlemiştir. Bu politikanın sonucunda Çin, MÖ 200 yılında imzalanan bir antlaşma ile Hunlara toprak ve yıllık vergi vermeyi kabul etmiştir.
- Mete döneminde İpek Yolu ele geçirilerek bölgenin ticari faaliyetleri denetim altında tutulmuştur. İpek Yolu'na egemen olma isteği Asya Hunları ile Çinliler arasında zaman zaman savaşlara yol açmış ise de iki devlet arasında İpek Yolu ticaretini canlandırmak için ticaret antlaşmaları da yapılmıştır.
- Mete'nin devlet yönetimi ve askeri teşkilat alanındaki düzenlemeleri daha sonraki Türk devletlerine örnek olmuştur.

Mete'nin Çin Politikası

Mete, büyük bir ülke olan Çin'in dışarıdan yönetilemeyeceğini bildiği için Çin'e yerleşme politikası takip etmemiştir. Türklerin kalabalık Çin nüfusu içinde eriyeceğinden endişe ederek bu devleti vergiye bağlamakla yetinmiştir. Mete'nin Çin'e karşı bu davranışı, Türklerin ulusal kimliklerini korumaya çalıştığına göstergesidir.

Asya Hun Devleti'nin Yıkılması

Mete'den sonra yerine geçen oğlu Kiok, Çin ile ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla bir Çin prensesi ile evlenmiştir. Bu evlilikler Türk devletleri için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Çinli prenseslerin himayesinden yararlanan Çinli elçiler ve görevliler Hunlara bağlı kavimler arasında propaganda yaparak Türkleri birbirine düşürmüştür.

Çin entrikaları ve İpek Yolu'nda denetimin Çin'e kaptırılması sonucunda zayıflayan Hunlar, MÖ 58 yılında Batı ve Güney olmak üzere ikiye ayrıldılar. Batı Hunları, MÖ 36 yılında Çin egemenliğini tanımak zorunda kaldı.

Güney Hunları ise bir süre sonra Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayrılmıştır (MS 48). Kuzey Hunlarını Siyenpiler, Güney Hunlarını da Çinliler yıkmıştır.

Asya Hun Devleti'nin yıkılmasından sonra Hunların bir bölümü Çinlilerin hakimiyetine girmiş, bir kısmı da bağımsızlıklarını devam ettirmek için batıya göç etmişlerdir.

Mete ve Türklerde Vatan Sevgisi

Mete, babası Teoman tarafından Yüecilere esir olarak verilmişti. Bir fırsatını bularak esaretten kurtulan Mete, babasına karşı giriştiği taht mücadelesini kazanarak Hunların yönetimini ele geçirmiştir.

Mete tahta çıktığında güçlerinin zirvesinde bulunan Tunguzlar, Mete'den kabul edilmesi zor isteklerde bulunmuşlardı. Milletini savaştan uzak tutmak isteyen Mete, şahsını ilgilendiren bu isteklerin hepsini kabul etti. Bundan cesaret alan Tunguzlar insanların yaşamadığı önemsiz bir toprak parçasını istediler. Bunun üzerine Mete, "Toprak millete aittir. Devletin temeli olan toprak verilmez." diyerek Tunguzlara savaş açmıştır. Mete bu tutumuyla Türklerdeki vatan ve millet sevgisini ortaya koymuştur.

Kavimler Göçü

Aral gölü çevresinde toplanan Hun boyları Orta Asya'daki Çin baskısı ve kuraklık yüzünden IV. yüzyılın ortalarından itibaren batıya doğru göç ettiler. 374 yılında Volga kıyılarına gelen Türkler, Gotlarla karşılaştılar. Türklere yenilen Gotların batıya ilerlemesi Roma'ya kadar uzanan geniş bir bölgede karışıklığa sebep olmuştur. 375 yılında meydana gelen bu olaya **Kavimler Göçü** adı verilmiştir.

Kavimler Göç'ünün Sonuçları

- Avrupa uzun yıllar karışıklık içinde kalmıştır.
- Barbar kavimlerin topraklarına girmesini önleyemeyen Roma İmparatorluğu 395 yılında Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmıştır. 476 yılında Batı Roma İmparatorluğu yıkılmıştır.
- Batı Roma İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde birçok Germen Devleti kurulmuştur.
- Germen kavimleri Avrupa'nın çeşitli yerlerine yerleşmişler ve buradaki yerli halk ile kaynaşmışlardır. Bunun sonucunda bugünkü İngiltere, Fransa, İspanya, Almanya gibi Avrupa devletlerinin temelleri atılmıştır.
- Germen kavimleri arasında Hristiyanlık yayılmış, Avrupa'da kilise ve papalık güçlenmiştir.
- Avrupa'da ortaya çıkan otorite boşluğu feodalite (derebeylik) rejiminin kurulmasına ve yaygınlaşmasına ortam hazırlamıştır.
- Kavimler Göçü İlk Çağın sonu Orta Çağın başlangıcı kabul edilmiştir. Avrupa Hun Devleti kurulmuştur.

Avrupa Hun Devleti

- Avrupa'ya gelen Hunlar Balamir liderliğinde devlet kurdular. Avrupa Hun Devleti'nin geleneksel dış politikası Uldız tarafından belirlenmiştir. Bu politikaya göre önce Doğu Roma etkisiz hale getirilecek daha sonra Batı Roma'ya seferler düzenlenecekti. Bu politika, Avrupa Hunlarının aynı anda birden fazla düşmanla mücadele etmeyi yanlış bulduklarını göstermektedir.
- Avrupa Hunları en güçlü zamanını Attila devrinde yaşamışlardır. Attila, Bizans üzerine akınlar düzenlemiştir. Bu seferler sonucunda Bizans, mağlup edilerek Margos ve Anotolyos Antlaşmaları ile ağır vergiler ödemek zorunda bırakılmıştır. Bu durum Avrupa Hun Devleti'nin Bizans üzerinde üstünlük kurduğunu göstermektedir.
- Attila, Bizans üzerinde egemenlik kurduktan sonra Batı Roma üzerine yürümüştür. Önce Galya (Fransa), ardından İtalya seferlerini düzenleyerek Batı Roma'yı kendisine bağlamak istemiştir.
- Ancak papanın isteği üzerine barış yaparak geri dönmüştür.
- Attila'nın ölümünden sonra yerine geçen çocukları devletin bütünlüğünü koruyamamışlardır. Avrupa Hun Devleti kendisine bağlı toplulukların ve Bizans'ın saldırılarıyla yıkılmıştır (469).
- Avrupa Hunlarının bir kısmı Karadeniz'in kuzeybatı sahillerine ve Orta Asya'ya geri dönmüştür. Avrupa'da kalan Hun boyları ise zaman içinde Hristiyanlaşmıştır.

Avrupa Hun Devleti'nin Avrupa'ya Etkisi

- Attila, Avrupa kaynaklarında "Tanrı'nın Kırbağı" olarak anılmıştır.
- Hristiyanlar, günahlarından dolayı Tanrı'nın kendilerini cezalandırmak için Attila'yı gönderdiğine inandıklarından dolayı ona bu unvanı vermişlerdir. Bu durum Attila ve Avrupa Hunlarının, Avrupalıların zihninde önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.
- Almanların Nibelungen Destanı, Hun - Germen mücadelelerinden meydana gelmiştir.
- Hunlar, pantolon ve ceket giyme, at koşumları ve atları eyerleme konularında Avrupa'ya örnek olmuşlardır.
- Avrupalılar ordularını Türk ordusu düzeninde yeniden yapılandırmışlardır.

I. Kök Türk Devleti (1. Göktürk)

- I. Kök Türk Devleti, Bumin Kağan tarafından Avar hakimiyetine son verilerek Ötüken'de kurulmuştur (552). Tarihte Türk adını devlet adı olarak ilk kez Kök Türkler kullanmışlardır.
- Bumin Kağan ülkeyi doğu ve batı olmak üzere ikiye ayırarak yönetmiştir. Ülkenin batı bölümünü Bumin Kağan'a bağlı olarak kardeşi İstemi Yabgu yönetmiştir. Bu uygulamanın yapılmasında Türklerde, ülkenin hanedan üyelerinin ortak malı sayılması ve yönetimin kolaylaştırılmak istenmesi etkili olmuştur.
- Bumin Kağan'dan sonra tahta çıkan Mukan Kağan devlete en parlak dönemini yaşatmıştır. Bu dönemde Çin, Kök Türk üstünlüğünü kabul etmiştir.
- Kök Türkler, İpek Yolu'na egemen olmak amacıyla Sasanilerle ittifak yaparak Akhunlar

Devleti'ni yıkmışlardır. Daha sonra da ticaret yolları için Sasanilere karşı Bizans ile ittifak yapmışlardır.

- Tapo Kağın döneminde devlet eski gücünü kaybetmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında Tapo Kağın'ın Maniheizmi kabul etmesi ve bu dinin yayılması için çalışması etkili olmuştur. Tapo Kağın'ın bu faaliyetleri ve Çin'e olan hayranlığı halkın ve Kök Türk ileri gelenlerinin tepkisini çekmiştir.
- Tapo Kağın'ın ölümü üzerine Kurultay tarafından hükümdar seçilen İşbara Kağın döneminde Çin, Türkleri millî kimliklerinden uzaklaştırmak için yoğun çaba harcamıştır.
- Kok Türkler iç mücadeleler ve Çin'in kısırtmaları sonucunda ikiye ayrılmıştır (582). Doğu Kök Türkleri 630, Batı Kök Türkleri 659 yılında Çin egemenliğine girmiştir.

Kök Türklerde Milli Bilinç

İşbara Kağın, Türk töresinden vazgeçmesini isteyen Çin imparatoruna verdiği cevapta; "Bizim âdet ve geleneklerimiz çok eski çağlardan beri devam edegelmiştir. Bundan dolayı onları değiştirmeye benim gücüm yetmez." demiştir. İşbara Kağın'ın bu cevabı Türklerin kültür ve geleneklerine bağlılığını göstermektedir. Kök Türklerin bu özelliği elli yıl Çin esaretinde yaşamalarına rağmen millî kimliklerini korumalarını sağlamıştır.

2. Kök Türk Devleti (Kutluk)

- Yaklaşık elli yıl Çin egemenliğinde yaşayan Kök Türkler, Kutluk Kağın liderliğinde ayaklanarak Kutluk (II. Kök Türk) Devleti'ni kurmuşlardır (682).
- "İteriş" (ülkeyi derleyip toplayan) unvanını alarak hükümdar ilan edilen Kutluk Kağın Çin üzerine yaptığı 46 sefer ile bu ülkenin tehlike olmaktan çıkmasını sağlamıştır.
- Kapgan Kağın döneminde Türk boylarının çoğunun Kök Türk hakimiyetine girmesiyle Türk birliği büyük ölçüde sağlanmıştır.
- Kapgan Kağın'dan sonra tahta geçen Bilge Kağın savaşlarda komutanlık yeteneğini kanıtlayan Kül Tigin'i ordunun başına getirmiştir. Bilge Kağın döneminde II. Kök Türk Devleti en parlak zamanını yaşamıştır.
- Bilge Kağın, Çin'in düşmanca tavırlarından dolayı bu devlet üzerindeki baskısını artırmıştır. Ancak, Çin ile savaşın topluma yarar sağlamayacağını düşündüğünden dolayı barış yapmıştır.
- 727 yılında Tonyukuk'un, 731 yılında Kül Tigin'in ve 734 yılında Bilge Kağın'ın ölümünden sonra ülkede karışıklık çıkmıştır. Bu durumdan yararlanan Uygurlar, Basmiller ve Karluklar birleşerek II. Kök Türk Devleti'ne son vermişlerdir (744).

Kürşad İhtilali

Kök Türkler, Çin esaretinde yaşadıkları süreçte birçok kez ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmaların en ünlüsü Kürşad'ın başlattığı ayaklanmadır. Doğu Kök Türk kağanı Çuluk'un oğlu olan Kürşad, Çin sarayını basarak imparatoru ele geçirmek istemiştir. Ancak Kürşad'ın 39 arkadaşıyla başlattığı ayaklanma Çinliler tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır.

Kürşad İhtilali, başarısız olsa da Türk boylarına Çin esaretinden kurtulmak için cesaret ve mücadele azmi aşılamıştır.

Orhun Kitabeleri

Kök Türk alfabesi ile yazılan Orhun Kitabeleri, Türk tarihinin ve edebiyatının ilk yazılı örnekleri olarak kabul edilmektedir. Tonyukuk (725), Kül Tigin (732) ve Bilge Kağın (735) adına dikilen Orhun Kitabeleri 1893 yılında Danimarkalı bilgin Wilhelm Thomson tarafından okunmuştur. Orhun Kitabelerinde Kök Türk Devleti'nin kuruluşu ve elli yıllık tutsaklık dönemi anlatılmaktadır. Devletin yıkılış sebepleri ve Çin entrikaları anlatılmakta, birlik ve beraberliğin önemi vurgulanmaktadır.

Orhun Kitabelerinde hükümdarın millete hesap vermesi, devlet ve halkın karşılıklı olarak görevlerinin belirtilmesi Türk devlet anlayışı hakkında fikir vermektedir.

Uygur Devleti

- Uygurlar, Basmil ve Karluk boylarının yardımıyla Kök Türk Devleti'ni yıkarak Ötüken'de kendi devletlerini kurdular (744).

- Uygur Devleti'nin kurucusu Kutluk Bilge Kül Kağan, daha sonra Ordubalık (Karabalgasun) Şehrini kurarak baŐkent yapmıştır.

- Moyen-Çor Uygurlara en parlak zamanını yaşatmış, Kök Türk Devleti'nin yıkılmasından sonra dağılan Türk birliğini yeniden sağlamıştır.
- Moyen-Çor, Talaş Savaşı sonrasında çıkan isyanlar nedeniyle zor durumda bulunan Çin imparatoruna yardım etmiştir. Bu olaydan sonra Çin imparatorunun kızıyla evlenmiştir. Bu evlilik Çin - Uygur yakınlaşmasını sağlamıştır.
- Böğü Kağan döneminde Mani dini kabul edilerek devletin resmi dini haline getirilmiş, Mani dinine ait tapınaklar yapılmıştır. Ancak bu din sadece kağan ve çevresinde kabul görmüştür.
- Böğü Kağan'dan sonra tahta geçen Bağa Tarkan ve daha sonraki hakanlar zamanında ortaya çıkan açlık, kıtlık ve salgın hastalıklar devleti iyice zayıflatmıştır. 840 yılında Kırgızların Ordubalık şehrini almaları üzerine Uygur Devleti yıkılmıştır (840).
- Bu yenilgiden sonra Uygurların büyük çoğunluğu Karluk ülkesine, Çin sınırlarına, Beşbalık ve Turfan'a yerleşerek buralarda yeni devletler kurmuşlardır.

Kansu Uygudan (Sarı Uygurlar)

- Kansu şehrine yerleşen Uygurlar, X. yüzyılın ilk yarısında devletlerini kurmuşlardır.
- Kansu şehrinin ipek Yolu üzerinde olması Uygurların ticaretini geliştirmiştir.
- Kansu Uygurları Kitanların, Tangutların ve son olarak da Moğolların egemenliğine girmişlerdir (1226).

Doğu Türkistan (Turfan) Uygurları

- Doğu Türkistan'a yerleşen Uygurlar, buldukları bölgenin özelliğinden dolayı tarım ve ticaretle uğraşmışlardır.
- Moğolları kültürel alanda etkilemişlerdir.
- Doğu Türkistan Uygurları, 1209 yılında Moğol egemenliğini benimsemiştir.

Kağıt ve matbaayı kullanan Turfan (Doğu Türkistan) Uygurları, Moğolların Türkleşmesinde, teşkilatlanmasında ve devlet yönetiminde etkili olmuşlardır. Bu devlet sayesinde Uygur yazısı Moğol yazısı haline gelmiş ve birçok Türkçe kelime Moğol diline girmiştir.

Diğer Türk Devletleri ve Toplulukları

Avarlar

- Asya Hun Devleti'nin yıkılmasından sonra IV. yüzyılın sonlarında bugünkü Moğolistan'da devlet kuran Avarlar 552 tarihinde Kök Türklere yenilerek batıya göç etmişlerdir.
- 562 yılında Orta Avrupa'da Bayan Han'ın öncülüğünde bir devlet kurmuşlardır.
- 619 ve 626 yıllarında Sasanilerle birlikte iki kez İstanbul'u kuşatmışlar, ancak başarılı olamamışlardır. Bu başarısızlıktan sonra güçleri iyice azalan Avar Devleti, Franklar tarafından yıkılmıştır (805).
- Hristiyanlığı kabul eden Avarlar, benliklerini kaybederek Slavlaşmışlardır.
- İki yüz yıldan fazla Avrupa'nın önemli bir kısmına egemen olan Avarlar, bugünkü Slav topluluklarının oluşmasında önemli rol oynamışlardır. Ayrıca Slav topluluklarının devlet ve askeri teşkilatlarında etkili olmuşlardır.

Karluklar

- Basmil ve Uygurlarla birlikte II. Kök Türk Devleti'nin yıkılmasında etkili olmuşlardır.
- Uygurlarla anlaşamayınca batıya göç ederek Talas Nehri dolaylarında bir devlet kurmuşlardır.
- Talas Savaşı'nda Müslüman Arapların yanında yer alarak Orta Asya'nın Çinleşmesini engellemişlerdir.
- İslamiyet'i topluca kabul eden ilk Türk boyudur.
- İlk Türk İslâm devleti olan Karahanlıların kurulmasında etkili olmuşlardır.
- XII. yüzyılda Moğolların egemenliği altına girmişlerdir.

Kırgızlar

- 840 yılında Uygurları yıkan Kırgızlar Ötüken'e yerleşip kendi devletlerini kurmuşlardır.

- 1207 yılında Cengiz Han'ın egemenliğini tanıyarak Moğol hakimiyetine giren ilk Türk devleti olmuştur.

- XIX. yüzyılda Rus egemenliğine giren Kırgızlar, 1991 'de yeniden bağımsız olmuşlardır.
- Dünyanın en uzun destanı olarak bilinen Manas Destanı Kırgızlara aittir.

Manas Destanı

Kırgız Türklerinin ulusal kahramanı Manas'ın doğumu, daha beşikte iken konuşmaya başlaması, kakrleri yeneceğini söylemesi, büyüüp delikanlı olunca Çinlileri yenmesi, Müslüman yiğit Almanbet'le tanışıp, birlikte birçok savaşa girmeleri, Manas'ın evlenmesi, düşmanları tarafından iki defa öldürülmesine rağmen tekrar dirilmesi, Kabe'yi tavaf etmesi, lirik bir üslupla anlatılır.

Manas Destanı, İslamiyet'in kabulü ve yayılması için yapılan savaşları anlatmakla beraber eski Türk destanlarından motifler ve karakterler de barındırmaktadır.

Bulgarlar

- 1. Kök Türk Devleti'nin 630 yılında yıkılması üzerine Kafkasların kuzeyinde Kubrat yönetiminde Büyük Bulgar Devleti'ni kurmuşlardır.
- Kubrat'ın ölümünden sonra Hazarların baskıları sonucunda Tuna ve Kama Bulgarları diye ikiye ayrılmışlardır.
- Tuna Bulgarları, bir süre sonra Hristiyanlığı kabul ederek Türklük özelliklerini kaybetmişlerdir.
- İtil (Volga) Bulgarları Müslüman tüccarların etkisiyle İslamiyet'i kabul etmişler, 1237 yılında Altın Orda Devleti tarafından yıkılmışlardır.

Hazarlar

- Kök Türk Devleti'nin yıkılmasından sonra Karadeniz'in kuzeyi ve Kafkaslar bölgesinde kurulmuşlardır (630).
- Sasanilere karşı Bizans'ın yanında yer alarak Sasanilerin zayıflamasında etkili olmuşlardır.
- Hz. Osman döneminde Müslümanlar ile Hazarlar arasında ilk savaş yapılmıştır. Emeviler Döneminde şiddetlenen bu savaşlar Abbasiler Döneminde yavaşlamıştır.
- VII ve IX. yüzyıllar arasında güçlü orduları sayesinde buldukları bölgede huzuru ve ulaşım güvenliğini sağlamışlardır. Bu dönem "Hazar Barış Çağı" olarak isimlendirilmiştir.
- Diğer devletlerle kurdukları ilişkiler sonucunda Hazar ülkesinde İslamiyet, Hristiyanlık ve yönetici zümre arasında Musevilik yayılmıştır.
- Canlı ticaret bölgesinin merkezinde yer alan Hazar kentlerinde birçok din ve ırktan insan bir arada yaşamış, ibadet ve ayinlerini serbestçe yapmıştır.
- Hazarlar, X. yüzyıldan itibaren Peçenek akınlarıyla zayıflamıştır. Ticaret yolları üzerindeki denetimlerini kaybettiklerinden dolayı ekonomisi bozulan Hazar Devleti'ne Ruslar son vermiştir (968).

Macarlar

- IX. yüzyılda Avar ve Sibir baskıları sonucu bugünkü Macaristan'a yerleşmişlerdir (896).
- XI. yüzyılın başlarında Hristiyanlığı seçen Macarlar, zamanla benliklerini kaybetmişlerdir.
- Genel olarak konargöçer olup çadırlarda yaşamışlardır.

Türgişler

- Batı Kök Türk Devleti'nin yıkılmasından sonra bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. İlk hükümdarları Bağa Tarkan'dır. Bağa Tarkan kendi adına para bastırmıştır.
- Sulu Kağan zamanında Maverünnehir bölgesine giren Emevilerle mücadele ederek Müslümanların

ilerlemesini ve Orta Asya'nın Emevilerin eline geçmesini engellemişlerdir.

- Sulu Kağın'dan sonra Sarı ve Kara Türkişler olarak ikiye ayrılan devlete Karluklar son vermiştir (766).

Peçenekler

- X. yüzyıl sonlarına doğru Karadeniz'in kuzeyine yerleşmişlerdir.
- Bu bölgede Ruslarla mücadele ederek Rusların güneye inmelerini engellemişlerdir.
- XI. yüzyılın ortalarında Oğuzların saldırıları karşısında Balkanlara gelmişlerdir.
- Bizans ordusunda görev alan Peçenekler, Selçuklular ile mücadele etmek üzere Anadolu'ya gönderilmişlerdir. Ancak Üsküdar'a geçtiklerinde Türklerle savaşmak istemedikleri için geri dönmüşlerdir.
- Malazgirt Savaşı'nda Bizans ordusunda görev alan Peçenekler, Büyük Selçukluların tarafına geçerek Türklerle savaş kazanmalarına yardımcı olmuşlardır. Peçeneklerin bu tutumu ulusçuluk bilinciyle hareket ettiklerini göstermektedir.
- Peçeneklerin siyasi varlığına Kıpçaklar son vermiştir (1091).

Oğuzlar (Uzlar)

- Uygurların yıkılmasından sonra batıya göç ederek Seyhun bölgesine yerleşmişlerdir.
- Oğuzlardan bir kısmı XI. yüzyılda Balkanlara yerleşmişler, ancak XI. yüzyılın sonlarında dağılıp siyasi varlıklarını kaybetmişlerdir.
- Seyhun bölgesinde kalan Oğuzlar, Oğuz Yabgu Devleti'ni kurmuşlardır. X. yüzyıldan itibaren İslamiyet'i kabul eden Oğuzlar, Türklerin Anadolu'yu yurt edinmelerine öncülük etmişlerdir.
- Malazgirt Savaşı sırasında Peçeneklerle birlikte yer aldıkları Bizans ordusundan Selçuklu saflarına geçerek savaşın kazanılmasında etkili olmuşlardır.

Kıpçaklar (Kumanlar)

- X. yüzyılın sonlarında Moğol kökenli Karahitayların baskıları sonucunda batıya göç ederek Doğu Avrupa'ya yerleşmişler ve Ruslarla mücadele etmişlerdir.
- XIII. yüzyılda Moğolların baskısı üzerine bir bölümü Macaristan'a ve Balkanlara göç etmişler, Hristiyanlığı kabul ettiklerinden dolayı millî kimliklerini kaybetmişlerdir.
- Yurtlarından ayrılmayanlar ise Altın Orda Devleti'nin hizmetine girmişler, bu devletin Türkleşmesinde önemli rol oynamışlardır.
- Dilleri ve dini törenleri ile Romenleri etkilemişlerdir.

Sabirler (Sihirler - Sabarlar)

- V. yüzyılda Avar baskısı nedeniyle yurtlarını terk etmişlerdir. VI. yüzyıl başlarında Doğu Avrupa'ya gelmişlerdir.
- Avarlar, Sasaniler ve Bizanslılarla yaptıkları savaşlar sonucunda zayıflamışlardır. Önce Kök Türklerin daha sonra da Hazarların egemenliğine girmişlerdir.
- Sibiryaya bölgesinin ismi bu Türk boyundan gelmektedir.

Başkurtlar (Başkirtler)

- IV. yüzyıldan X. yüzyıla kadar değişik Türk devletlerine bağlı olarak yaşamışlardır. Daha sonra Moğol, Altın Orda ve Rus egemenliği altına girmişlerdir.
- Bağımsız olmak için 1730 -1736 yıllarında başlattıkları ayaklanmaları Ruslar tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır.

- Başkurtlar, günümüzde Rusya Federasyonu'na bağlı olarak varlıklarını devam ettirmektedirler.

Kimekler

- VII. yüzyılda Altay Dağları'nın güney batısı ile İrtiş Irmağı arasında Kök Türklere bağlı olarak yaşamışlardır.
- Kök Türklerin yıkılmasıyla VIII. yüzyılın ortalarında bağımsızlıklarını kazanmışlardır.
- XI. yüzyılda Kıpçakların egemenliğini kabul etmişlerdir.

İlk Türk Devletlerinde Kültür ve Medeniyet

Devlet Yönetimi

Türk devletlerinde hükümdarlar, devleti yönetmenin kutsal bir görev olduğuna ve bu görevin kendilerine tanrı tarafından verildiğine inanmışlardır. Tanrı tarafından verilen bu yetkiye kut adı verilmiştir.

Kut Anlayışının Sonuçları

- Halkın hakana mutlak bağlılığı artmıştır.
- Türk devletlerinde ülke hükümdar ailesinin ortak malı sayılmıştır. Böylece ailenin bütün erkek üyeleri tahta çıkma hakkı elde etmişlerdir.
- Aile üyeleri arasında sık sık taht kavgaları yaşanmıştır. Bu durum Türk devletlerinin zayıflamasına ve dış müdahalelere ortam hazırlamıştır.
- Türk devletleri kısa sürede parçalanmış ve yıkılmıştır. Ayrıca irili ufaklı birçok Türk devleti kurulmuştur.

Kurultay

Devlet işlerinin yürütülmesinde Kurultay, Toy veya Kengeş adı verilen bir meclis hükümdarlara yardım etmiştir. Kurultaya; boy beyleri, ileri gelen devlet memurları ve bağlı kavimlerin yöneticileri katılıyordu.

Türklerde Kurultay,

- Törelere değişiklikler yapabiliyordu.
- Hükümdar ve veliahdı belirleyebilirdi.
- Siyasal, sosyal ve ekonomik sorunlar ile ilgili kararlar alabilirdi.

Hükümdar, Kurultayda alınan kararlara uymak zorunda değildi. Bu durum Kurultayın danışma meclisine benzediğini göstermektedir.

Hatun

Türk devletlerinde hükümdarın eşine hatun denirdi. Elçi kabulünde, şöenlerde, Kurultay toplantılarında, dini törenlerde, savaş ve barış meclislerinde hükümdar ile birlikte hatun da mutlaka bulunurdu. Yasa niteliğindeki emirnameler hatun ve hakanın imzası olmazsa yürürlüğe konulmazdı. Hatun gerektiğinde vekil olarak devlet başkanlığı yapabiliyordu. Bu durum hatunun hükümdarı temsil ettiğini ve devlet işlerinde söz sahibi olduğunu gösterir.

Ordu

Düzenli ve disiplinli ilk Türk ordusunun kurucusu Mete Han'dır. Mete Han, Türk ordusunu "onlu sisteme" göre teşkilatlandırmıştır (onbaşı, yüzbaşı, binbaşı ve tümenbaşı gibi). Bu durum ordunun idare ve hareket kabiliyetini artırmış, orduda düzen ve disiplinin sağlanmasını kolaylaştırmıştır.

Türk devletlerinde her Türk savaşa hazır durumda olduğundan, askerlik özel bir meslek sayılmazdı. Kadınlar bile askerlik sanatını öğrenmişler, gerektiğinde kendi beylerinin komutasında orduya

katılmışlardır. Türk toplumu bu özelliklerinden dolayı "ordu - millet" olarak adlandırılmıştır.

Türk ordusunun başlıca özellikleri şunlardır:

- Ücretli değildir.
- Her Türk askersayılmıştır.
- Temeli atlı askerlerden meydana gelmiştir. Bu nedenle genellikle hakf silahlar kullanılmıştır.

Hukuk

Türklerde toplum hayatını düzenleyen yazısız hukuk kurallarına töre denilmekteydi. Türk töresinin önemli özellikleri şunlardır:

- Adalet, iyilik ve eşitlik değişmeyen hükümlerdir.
- Günün ihtiyaçlarına göre Kurultayın izni ile hakan tarafından törede değişiklikler yapılmıştır.
- Töreye göre devlete başkaldırma, ordudan kaçma, adam öldürme ve namusa tecavüz etme gibi büyük suçların cezası idamdı. Hırsızlara çaldığı nesnenin on katı ödetilirdi. Daha hakf suç işleyenler ise on güne kadar hapis cezasına çarptırılırdı. Türklerde hapis cezalarının kısa tutulmasında göçebe yaşam tarzının benimsenmesi etkili olmuştur.
- Hükümdar başta olmak üzere herkes töreye uymak zorundadır. Bu durum İslamiyet'ten önceki Türklerde kanun üstünlüğü ilkesinin benimsendiğini gösterir.

Sosyal Hayat

Hunlar ve Kök Türkler dönemlerinde göçebe bir hayat süren halk çadırlarda yaşıyordu. Türklerin yaşadıkları coğrafik şartlar hayvancılık faaliyetlerini öne çıkarmıştır. Büyük ölçüde at ve koyun besleyen halk, bozkır şartlarının gereği olarak "yaylak ve kışlak" hayatı yaşıyordu. Türklerde at, göçebe hayatın vazgeçilmez parçasıydı.

Türkler, Uygurlar Döneminde yerleşik hayata geçmişlerdir. Bu gelişmeler sonucunda Türklerde sosyal yaşam değişmiş, mimari gelişmiş, şehircilik ve şehir kültürü ortaya çıkmıştır. Kurulan şehirler o dönemin canlı ticaret merkezleri olmuştur.

Türk toplumunda bağımsızlığa çok önem verilmiştir. Bağımsızlıklarını kaybetmektense bağımsız yaşayabilecekleri topraklara göç etmeyi tercih etmişlerdir.

Türk devletlerinde sosyal hayat sınıfsızdı. Başarılı olan bir kişi en üst görevlere kadar çıkabilirdi. Türk devletlerinde kölelik ve soyluluk yoktu. Toplum sınıflara ayrılmamış, dini ve ekonomik eşitlik sağlanmıştır.

Türkler dini ve milli bayramları hep birlikte kutlamaya önem verirler, herkesin katıldığı ve yoksulların donatıldığı, savaştan dönenlerin ağırlandığı şölenler yaparlardı. Bu uygulamalar Türklerde toplumsal dayanışmayı güçlendirmiştir.

Din ve İnanış

Türklerde en eski din Gök Tanrı dinidir. Gök Tanrı dininde cennet, cehennem ve yeniden dirilme inancı vardı. Öldükten sonra dirilmeye inanan Hunlar, ölümlerini günlük hayatta kullandıkları eşyalarıyla birlikte gömerlerdi. Tek Allah inancı ve yeniden dirilme düşüncesi Türklerin İslâm dinini benimsemelerini kolaylaştırmıştır.

Türkler din konusunda çok hoşgörülüydüler. Bu nedenle Türk devletlerinde birçok dini inanç yayılmıştır. Türkler; Maniheizm, Budizm, Nasturizm (tabiatçılık), Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi inançları da kabul etmişlerdir. Türklerde İslamiyet dışındaki dinleri benimseyen toplulukların zamanla benliklerini yitirdikleri görülmüştür. Bu durumun ortaya çıkmasında buldukları bölgede azınlıkta kalmaları da etkili

olmuştur.

Ekonomik Hayat

Hayvancılık: Orta Asya'nın iklimi ve yeryüzü şekilleri bölgede hayvancılığın gelişmesini sağlamıştır. Bu nedenle Türk ekonomisinin temeli hayvancılığa dayanıyordu. Hayvancılıkla uğraşılması göçebe yaşam biçiminin benimsenmesi sonucunu doğurmuştur.

Tarım: Elverişli bölgelerde tarım faaliyetleriyle uğraşmıştır. Türkler arpa, buğday ve darı gibi tahılları yetiştirmişlerdir. Yerleşik yaşama geçilmesinden sonraki dönemde Türkler tarımsal faaliyetlere daha fazla önem vermişlerdir.

Ticaret: Türkler yakın komşularıyla yoğun ticari ilişkilerde bulunmuşlar, ticaret yaptıkları ülkelere canlı hayvan, konserve et, deri, kösele, kürk ve hayvani gıdalar satmışlardır. Sattıkları malların karşılığında tahıl ve giyim eşyası almışlardır.

Asya Hunları, Kök Türkler ve Uygurlar Çin ile; Avrupa Hunları, Bizans ile ticaret anlaşmaları yapmışlardır. Türklerin yaşadığı topraklardan geçen ipek ve Kürk Yolları Türk devletlerine önemli ölçüde gelir sağlamıştır. Türkler ticareti geliştirmek amacıyla ticaret yolları üzerindeki devletlerle anlaşmalar yapmışlar ve tüccarlara kolaylıklar sağlamışlardır.

Yazı, Dil ve Edebiyat

- Ural - Altay dil ailesinden olan Türkçe, tarih boyunca çeşitli alfabelerle yazı haline getirilmiştir. Türk yazısının geniş çaptaki ilk örneği VIII. yüzyılda Kök Türk alfabesiyle yazılan Orhun Yazıtlarıdır. Orhun Yazıtları, Türk tarihinin ve edebiyatının ilk yazılı örneklerinden kabul edilmektedir.
- Kök Türk alfabesinin dışında Uygurlar da kendilerine ait 18 harfli bir alfabe kullanmışlardır. Uygurlar kağıt yapımını biliyorlardı.
- Ayrıca hareketli harf sistemine dayanan matbaayı da bulmuşlardı. Bu sayede bol miktarda kitap basmışlar, hukuki vesikalar yazmışlardır.
- Türk dilinin edebiyat olarak ilk örnekleri sözlüdür. Bunlar destanlar, efsaneler, sagular, koşuklar, savlar ve halk türküleridir.
- Destan ve efsanelerde Türklerin düşünce ve inançları, gelenekleri, milli kahramanlıkları anlatılmaktadır. İskitlerin (Saka) Alper Tunga ve Şu, Hunların Oğuz Kağan, Kök Türklerin Bozkurt ve Ergenekon, Uygurların Türeyiş ve Göç, Kırgızların Manas destanları, Orta Asya Türklerinin en önemli destanlarıdır.

Bilim

İlk Türk devletlerinden günümüze ulaşan yazılı eser ve belge az olduğundan Türklerin bilim alanındaki çalışmalarını hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Ancak, Türklerin On iki Hayvanlı Türk Takvimi'ni yapmaları astronomi bilimiyle ilgilendiklerini ve bu alanda ilerlediklerini göstermektedir.

Uygurlar Döneminde kitapların matbaada basılması, Çin ve Hint eserlerinin Türkçeye tercüme edilmesi, Türklerin bilimsel ve kültürel çalışmalara önem verdiklerinin kanıtıdır. İlk Türk devletleri döneminde bilim adamlarına önem verilmiştir. Hükümdarlar bilgili kişilerden danışman olarak yararlanmışlar, onlara çalışma ortamı hazırlamışlardır.

Sanat

- Türklerin yaşam tarzı sanatlarına da yansımıştır. Göçebe hayat süren Türklerde sanat eserleri, genellikle küçük ve kolay taşınabilir eşyalardır.
- Türkler eşyalar üzerine pars, kurt, kaplan, kuş, geyik ve at gibi hayvanların şekillerini işlemişlerdir. Buna Türk resim sanatında "hayvan üslubu" adı verilmiştir.

- Maden işlemeciliği Türklerde milli sanat haline gelmiştir. Ayrıca dokumacılık da gelişmiştir. Altay ve Orhun bölgesinde yapılan kazılarda halı ve kilim örneklerine rastlanması, Bizans'a gelin giden Hazar

prensesi Çiçek'in üzerindeki çiçek desenli Türk elbisesinin Bizans'ta çok beğenilmesi ve Çiçek'in adıyla moda olması, Türklerde dokumacılığın geliştiğini göstermektedir.

- Uygurlara kadar Türkler göçebe yaşadıklarından dolayı büyük . mimari eserlere rastlanmamıştır. Uygurların yerleşik hayata geçmesiyle evler, tapınaklar, saraylar ve şehirler kurulmaya başlanmıştır.
- Uygur mimarisinde Maniheizm ve Budizm dinlerinin etkisi görülmüştür. Uygurlarda mimarinin yanı sıra heykeltçilik ve resim sanatları da gelişmiştir.
- Uygur minyatürleri Moğollar ile İslâm dünyasının kültürüne girmiş ve İslâm sanatı üzerinde etkili olmuştur.